

De rol van de leerling: een dagelijkse worsteling

John Bazalgette, The Grubb Institute, Londen

Een man zag eens een vlinder, die bezig was zich uit z'n cocon los te maken om in een prachtige nieuwe gedaante ter wereld te komen. Vol medelijden pakte hij z'n zakmesje en sneed het weefsel voorzichtig los. Toen nam hij het diertje voorzichtig in z'n handen en wierp het hoog in de lucht. Tot zijn verbijstering dwarrelde het hulpeloos wentelwiekend naar de grond, niet in staat om te vliegen. Door het werk van de vlinder om uit z'n omhulsel te komen over te nemen, had hij het diertje onbedoeld beroofd van de levensnoodzakelijke oefeningen om te kunnen vliegen.

Rol is een idee in je hoofd

Jongeren die nu van school komen krijgen te maken met een bedreigender en complexere omgeving dan de generaties voor hen, zoals hun ouders en leraren. Bij hun worsteling zich in die wereld van de volwassenen een plaats te verwerven, hebben jongeren de hulp nodig van volwassenen in hun omgeving. Niet het soort hulp van de man uit het verhaal van de vlinder, maar hulp die ruimte biedt voor de worsteling van de jongere met de nieuwe rol.

In dit proces van volwassen worden leren leerlingen, als het goed is, de eigen capaciteiten en verantwoordelijkheden te relateren aan de context van de school en ontwikkelen ze daarbij passend gedrag. Deze vorm van zelfmanagement betekent het oppakken van een rol door het stukje bij beetje ontwikkelen van een organiserend principe 'in the mind'. Met dat beeld van de rol geeft elke individuele leerling betekenis geeft aan de dagelijkse ervaringen in relatie met de te verrichten taken en te behalen doelen. Het leren oppakken van de rol is dus essentieel, maar het is twijfelachtig of ons schoolsysteem daartoe ruimte biedt, kansen creëert en experimenten aanmoedigt. Wanneer dit niet gebeurt, leidt dit tot angstreacties bij leerlingen en daaruit voortvloeiend 'lastig' gedrag: onderpresteren, klieren, ...

Mogelijk liggen de eerste ervaringen van leerlingen bij de overgang van basis- naar voortgezet onderwijs aan dit 'lastige' gedrag ten grondslag. De jonge kinderen die het voortgezet onderwijs binnen komen ervaren de nieuwe situatie als verwarrend en chaotiserend. Uit volwassen oogpunt valt te begrijpen dat dit samenhangt met de

toenemende schaal en complexiteit van de onderwijssoort, maar vanaf de 'ooghoogte' van jonge leerlingen ziet dat er heel anders, zelfs bedreigend, uit. Primaire angstreacties en pogingen tot angstreductie zijn het logische gevolg. Om zich te verdedigen tegen de schijnbare oorzaken van deze angst trekken veel leerlingen zich terug of vormen zij onderling kleine, hechte groepen waarbinnen ze steun, zekerheid en geruststelling vinden.

Deze psychologische verdedigingssystemen helpen de leden van zo'n subgroep een bekende en gezamenlijk gedeelde grens af te perken, die ze vervolgens ook heel strikt bewaken. Zo slagen ze erin de chaos en verwarring 'buiten' te houden en het gevoel overeind te houden zelf niet slecht, gek, zwak of ongeliefd te zijn. Buitenstaanders, zoals leraren en 'goede leerlingen', vormen voor zo'n groepje jongeren een potentiële bedreiging, die onder controle gehouden moet worden door ze buiten te sluiten of te domineren. Een andere reden om de 'anderen' buiten te sluiten, is dat zij inbreuk kunnen doen op de gevoelens van de leerlingen binnen hun eigen groep echt 'vrij' te zijn. De grootste bedreiging voor hen vormt dus het openbreken van het verdedigingssysteem van buitenaf.

Deze leerlingen ontwikkelen, omstreeks hun 12e jaar, een gedragspatroon om te kunnen omgaan met de angstfactoren die inherent zijn aan hun start in het voortgezet onderwijs. Een paar jaar verderop in hun schoolloopbaan houdt dit gedragspatroon ze nog steeds in de greep, hoewel de wezenlijke vraagstukken in hun schoolleven (en daarbuiten) rigoureus zijn veranderd. Op het moment dat ze eigenlijk zelfstandig keuzes moeten maken, in een periode waarin autonomie in voor- en afkeuren (van studie- of beroepsrichting, toekomstige vrienden of collega's, een partner) nodig is, blijkt dat de eenmaal aangeleerde respons niet meer adequaat en effectief is. De beelden van de 'nieuwe omgeving' worden nog steeds vooral bepaald door overdrijving van de werkelijkheid en een eenzijdig negatieve inkleuring ervan: hun wereld lijkt vooral te bestaan uit menseneters en heksen, in ieder geval lijken de monsters superieur aan de vriendelijke feeën en engelen.

De gevangenis aan de binnenkant

Leerlingen praten vaak over de school als een gevangenis. Het woord gevangenis is de ultieme metafoer die hun ervaringen weergeeft. Maar de echte gevangenis blijkt niet de school te zijn, hoe de realiteit er op de school ook uitziet. De echte gevangenis is opgebouwd in hun eigen gedachten, in hun verbondenheid met elkaar en is daarmee een creatie van henzelf geworden. Hoe meer zij zich gedragen alsof de gevangenis 'buiten' is, hoe meer hun oplossingsmechanisme van het begin van hun schoolperiode hen in de weg staat om aan de slag te gaan met de echte

vraagstukken van 'volwassen' leerlingen.

Leerlingen leren te weinig hoe ze in de school de rol van leerling kunnen oppakken: het organiserende principe dat voldeed toen zij het ontwikkelden om de aanvankelijke angst het hoofd te bieden, laat geen ruimte om te zien wat de school doet om hun mogelijkheden te geven kennis te verwerven, vaardigheden te leren of volwassen te worden. Wellicht was hun oordeel niet onjuist, maar het resultaat is dat ze daarmee ook de kansen die er wel waren om zeep hebben geholpen.

De rol van leerling oppakken kan niet onderwezen worden, maar je kunt het wel leren. Het betekent dat een rol oppakken steeds onderhevig is aan herziening van opvattingen en oordelen over jezelf en over de veranderende context. Tegelijkertijd is groei nodig van het zelfbewustzijn, van eigen capaciteiten, gevoelens, gedachten, waarden en de kunde om de context te kunnen beoordelen, de mogelijkheden ervan, de bedreigingen, verschillen en overeenkomsten.

Je rol oppakken leer je het best in de voortdurende interactie met anderen, die dat al in de praktijk brengen. Des te beter de mensen om je heen in staat zijn hun eigen rol op te pakken, des te groter is de kans daarvan te leren. De belangrijkste taak van het pastorale- en begeleidingssysteem in de school ligt in het helpen van jongeren hun rol te leren oppakken. Voor de leraren zelf geldt: des te beter hun leidinggevende zijn rol op zich neemt, des te groter is de kans dat docenten dat ook op een adequate manier lukt. De ervaring leert dat de wijze waarop de 'hoogste in de hiërarchie' zijn rol oppakt uiteindelijk zichtbaar is in het gedrag van leerlingen in de klas. Gaat het gesprek aan de top vooral over geld, dan is de calculerende leerling niet ver weg. Weet de schoolleider autonomie bevorderend gedrag neer te zetten, dan is de kans op zelfverantwoordelijk gedrag bij de leerling groot. De permanente dialoog in de schoolleiding over waarden zal andere effecten hebben op docenten en via hen op leerlingen.

Een rol oppakken: op alle niveaus

'Roletaking' is te omschrijven in termen van een brandende kaars: de vlam lijkt steeds dezelfde, maar in werkelijkheid is er sprake van iets voortdurend nieuws, dat steeds wisselt van vorm en intensiteit. Zo wijzigt ook de ervaring van leerlingen terwijl ze gedurende de dag van uur naar uur zwerven. De grootste bijdrage levert de leraar die ruimte en tijd maakt voor reflectie op de zich opeenstapelende ervaringen van het 'leerling zijn'. Hij geeft ze de kans de zin en het belang te ontdekken van leerling te zijn binnen de context van een klas en een school. Dit betekent voor de leraar hard werken met de klas: ervaringen uitwisselen, samen zoeken naar

betekenissen van de dagelijkse gebeurtenissen, gevoelens bespreken, onderscheiden van fantasie en werkelijkheid, perspectief bieden en (durven te) laten experimenteren.

Beslissend is echter of de volwassene zelf helder is over zijn eigen rol binnen de schoolcontext, niet vanuit de gedachte dat het perspectief van de onderwijsgevenden overeenkomt met dat van de leerlingen, maar met erkenning dat beide zienswijzen complementair zijn binnen hetzelfde systeem.

Binnen de schoolstructuur is de leidinggevende (meestal de directeur) het voorbeeld voor de rest van de school. Alle andere rollen staan in verbinding met de manier waarop de directeur zijn rol invult. De directeur laat zien wat de taken zijn en wat de zin daarvan is. Hij navigeert op die manier het hele schip. De directeur moet zich kunnen lenen om het symbool te zijn, interactief met zijn staf en in de concrete context waar de school voor staat. Als dat goed verloopt, is het effect op leerlingen positief en zullen zij het goed naar de zin hebben. Het tegenovergestelde geldt ook: het is de moeite waard je af te vragen hoeveel leerlingen worden behandeld alsof ze 'gek' zijn, terwijl de eigenlijke 'gekte' in de organisatie ligt.

Er zijn nog veel vragen te beantwoorden over hoe deze ideeën in praktijk uit te voeren, inclusief de vraag welke leermethodiek de directeur, de leraren en de leerlingen kan helpen hun rol en hun verantwoordelijkheid binnen de school te nemen. Wanneer alle betrokkenen kunnen leren zichzelf te 'managen' in hun taak en hun rol, hoeft de school niet als een fabriek 'gemanaged' te worden en kan het – voor scholen – buitenaardse 'management' uit het onderwijs worden verbannen.

We zijn begonnen en met de parabel van de vlinder. Uiteindelijk lijkt de schoolstructuur op de cocon waar ieder kind zich doorheen 'worstelt'. Het is de moeite waard leerlingen te leren dat de worsteling, de strijd zelfs, voor je eigen ontwikkeling, de moeite waard is gestreden te worden. Uiteindelijk geeft het voldoening te leren kritisch naar jezelf te kijken, je persoonlijke context goed in ogenschouw te nemen en van daaruit actie ondernemen. Als ze daarmee bezig zijn dan hebben wij ze echt geholpen zich te ontwikkelen en zich voor te bereiden op een wereld met veel vijandigheid, maar ook zeker met veel mogelijkheden. Leraren die zelf niet voortdurend op zoek zijn naar hun rol, maar alleen maar willen 'zorgen' voor hun leerlingen en verantwoordelijkheden van ze overnemen, hebben een slechte invloed op een gezonde en natuurlijke ontwikkeling van die leerlingen.

Dit is een bewerking van het artikel 'Taking up the pupil role' van John Bazalgette van The Grubb Institute (Londen) door Anne de Graaf en Klaas Kunst, adviseurs voor het onderwijs bij Bestuur & Management Consultants, Leusden.